

УДК 821.163.41.09-14:398 ;
398.82(497.11)

*Велибор ЛАЗАРЕВИЋ**

СРПСКА ОБРЕДНА ЛИРИКА ПРОЛЕЋНОГ И ЛЕТЊЕГ ЦИКЛУСА**

Апстракт: Рад представља осврт на развој, трансформације и одлике српске обредне усмене лирике пролећног и летњег периода: на нишаљку, на ранилу, лазаричке, ускршње, ђурђевданске – биљарске, јеремијске, сватовданске, краљичке, крстоношке, додолске, јовањске и петровданске песме.

Утврдили смо да су краљичке песме често прелазиле у лазаричке, додолске у крстоношке и да нису биле распрострањене на свим српским просторима. Развој и изумирање обредних песама пратили смо у времену и простору од најранијих записа до данас.

На њихово изумирање и трансформисање утицала је христијанизација Срба, робовање под Турцима, атеистички период друге половине двадесетог века, електронски медији, губитак примопредајног процеса услед одласка младих на школовање и изумирање патријархалне културе у нашим селима.

Кључне речи: Срби, обредна лирика, одлике, мотиви, трансформације, изумирање.

На пролећне и летње обредне народне песме, као и на читаву српску традицију одражавали су се сложени културни, историјски и друштвени услови. Из старе постојбине Срби су на балканске просторе пренели и обредне и већ тада су могли бити јаки међусобни утицаји староседелаца и дошљака. Процеси христијанизације, периоди српских феудалних држава и робовање под Турцима такође су доносили важне промене у овом традицијском наслеђу.

* Научни сарадник, Институт за српску културу – Приштина / Лепосавић, dr.velibor.lazarevic@gmail.com

** Рад је рађен у оквиру пројекта *Материјална и духовна култура Косова и Метохије* (бр.178028), који је одобрило и финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

Обредне игре уз ватру код паганских Словена спомињу се 1282. године (Петровић, 1927 : 12). Теодосије у *Житију Свѣтої Саве* наводи како је, док је био млађи, мрзео „срамотне и штетне песме младићких пожуа што слабе душу (...)" (Теодосије, 1988 : 104). Ускршње обредне игре Словена у пределу Струмице спомињу се 1325/1326. године у путопису византијског летописца Никифора Грегораса (Јагић, 1875 : 577).

Помен обредне лирике потиче из XVI века у записима тадашњих путописаца кроз Србију. Тако „у путопису Марка Антуна Пигафете из 1567. године, према наводу П. Матковића, стоји да су на путу од Пирота према Нишу стигли 2. априла 1567. у место Суха Клисуре... „Ту су видјели пуно дјевојака, многе су биле лијепе, које су онога дана, будућ је била недјеља, биле беспослене, плесале су наоколо и празновале, али увијек тражиле су новац. Три или четири пјеваху натјечућ се, одговараху си попут сборова, сирово и сељачко пјевање, двије по двије држале се за руке. Једна је имала на глави једну врст клобука или капе, која је имала врхове попут једара, та је опонашала мушкарца, а друга жену, и тако плешући, долажаху увијек насупротив. С почетка врло лагано, а послѣје мало по мало поспјешиваху корак, те напоскон скакаху, слиједећ увијек своје пјевање, које такођер размјерно расте, те се напоскон виче; уобће каков је плес, таково је и пјевање, дивље и сирово“ (Матковић, 1890 : 123-124)" (Николић, 1969 : 158) Овај запис се вероватно односи на лазаричку обредну игру.

Пјер Лескалопје (1574) у околини Беле Паланке, по свему судећи, бељежи краљички или лазарички обред: „Неке дјевојке дођоше да играју пред нама да добију новаца, и украсише се, као невесте, шеширима опточеним разнобојним перјем које су причврстиле за главу. Играле су по две заједно једна према другој; најзад ритам постаде бржи, па скакаху и удараху ногама у истом такту. Њихови свирачи беху четири њихове другарице, које су стајале по две и две и једне другима одговарале истом песмом¹. Тај крај нишавске области био је и касније ризница разноврсних типова орских игара. У њему Турци нису бранили одржавање сабора, на којима се много играло, а у томе су се крају одржали и многи обичаји, чији су се трагови и остаци понегде сачували до данас²" (Гојковић, 1983 : 93-94).

Драгоцене податке налазимо у „путопису **Стјепана Герлаха** са другог путовања царског посланика Давида Унганда из 1578. године, у коме на повратку из Цариграда преко Софије и Пирота пише да су 29. јуна 1578. стигли у Куричесме (близу данашње Беле Паланке) и наводи: „Ово село, као и Пирот, припада Синан-паши у Цариграду. Кршћани су тога дана светковали Петрово, цркву имају св. Ђурђа, коју потање описује, управ се служила служба; црква лежи на висини међу дрвећем, унутри бијаше неколико старих

1 Путопис Pierrea Lescalopiera, 1574, у: Радован Самарџић, оп. цит. 136.

2 Љубица С. Јанковић и Даница С. Јанковић, *Народне игре*, књ. V, Београд 1949, 260.

мужева, а вани жене, које се без побожности разговараху. Описује литургију и весеље послје службе. По подне играле су дјевојке коло (идућ у круг наоколо) и у сборових су двије по двије пјевале. Жене носе особит накит на глави, који наличи широкој, сукном преобученој здјели, а на около је уријешена шкољкама, сребрњаци, перјем и другим особитим стварима“ (Matković, 1893 : 49-50) (Николић, 1969 : 158).

Колико су игра и песма биле омиљене код Срба сведочи запис Питера Мандија од 6. јуна 1620. године, али се не зна да ли је то играње било повезано са неким обредом. „Кад смо пролазили кроз села, многе би жене чекале с врућим погачама, јер не спремају хлеб, сем кад им је потребан, а онда га пеку на жеравици. Најмлађе и најлепше девојке доносиле би нам још и слатко и кисело млеко, свеж сир, путер, јаја и друго. А кад бисмо се зауставили близу неког од њихових села, послужиле би нас намирницама. Затим би се младе девојке и деца ухватили у коло и играли и певали врло весело, мада не и много милозвучно. Њихов језик није турски, ни грчки, него сличан руском³, што смо дознали од једног Руса који нам је служио као преводацац“ (Levental, 1989, 81).

Тихомир Остојић је у горњем Потисју почетком прошлог века записао да „по свему се види да се обредне песме у овим крајевима јако губе. Недостатачност и непотпуност текстова показује да су песме нека поштована старина, која се више пута и не разуме како треба. Старије жене их још које-како знају. Млађи нараштај се чисто стиђи старинских обреда те слабо пита и за песме које их прате. Стога их треба брижљиво скупљати, још док има баба које их знају. С текстовима ће се погубити и мелодије. Ја сам ради њих нарочито и трагао за обредним песмама“ (Остојић, 1900 : 118-119).

У патријархалном српском селу обредне врсте трпеле су утицај Српске православне цркве као духовне институције, затим грађанске културе, од друге половине XIX века, а неповољан утицај атеистичке идеологије манифестовао се у другој половини XX века, када се готово у потпуности потискују.

Снагу ширег друштвеног контекста потврђују, на пример, последице законских забрана групних обреда ван црквене порте без дозволе власти, које су трајале од 1947. до 1990. године⁴.

Обредна песма се простире онолико колико има сеоба, а памти колико има примопредајног процеса и остатака патријархалне културе у селима.

3 „Овде се највероватније радило о Србима“ – напомена приређивача, Зденка Левента-ла (В. Л.).

4 Тако „групно, хорско певање – искључиво женске младежи – познато у многим крајевима Србије као краљичко, лазаричко и додолско, одржало се у селима око Ниша још кратко време после Другог светског рата. На њихово нестајање, као и у ранијим временима, деловала је највише власт, забрањујући их“. (Пешић-Максимовић, 2001 : 83)

Са изумирањем обреда, текст и мелодија, ритуали и њихов смисао једино остају у памћењу старих, који су их и примењивали и поштовали.

Обредне песме „су најстарији слој наше народне поезије обједињене једним доминантним својством, извођењем у саставу и у функцији архаичне обредне целине. То је одредило и њихове тематске кругове, стилска својства и законе поетике“. (Кrnjević, 1986 : 300). Обликоване су „око кључних тачака природних мена“ (Кrnjević, 1986 : 303).

Села јужне и источне Србије имају богате пролећне обичаје и обреде (крајински, врањски, пиротски, лесковачки и нишки крај) (Ђорђевић, 1951, 1990; Златановић, 1994; Златковић, 2001, и др.).

У обредним песмама ових крајева има више осећајности, а за разлику од других крајева, који су се раније ослободили од Турака, овде се у народној поезији, у њеним мотивима и стиховима огледају реалије и теобни живот поробљених, јер је јужна Србија ослобођена 1878. године, а Косово и Метохија 1912. године.

За разлику од других крајева и записивача, у Златановићевој збирци *Народне њесме и басме јужне Србије* (1994) приметно је да су неке лазаричке песме знатно дуже него у другим областима и имају и до 66 стихова⁵ у седмерцу и осмерцу (који је најприсутнији). Јављају се припеви *оој, оој* и рефрени који су у другим срединама неубичајени. Дуге, распричане, наративне, чак и драматуршки осмишљене песме, у поменутој Златановићевој збирци карактеристичне су за планинско подручје Пчиње⁶, (Златановић, 1994 : 10-60), док су у осталим крајевима краће (околина Лесковца, Неготина, Крушевца...).

На језичком и стилском плану запајају се разлике између лирских обредних песама које су настале и певале се на подручју косовско-ресавског, призренско-јужноморавског, сврљишко-заплањског и тимочко-колубарског дијалекта и дијалеката северно и западно од ове зоне.

Обредна лирика богатија је у јужним и источним крајевима Србије, него у западној Србији, источној Херцеговини, Семберији, Босанској крајини и на подручју некадашње Војне крајине.

Те разлике биле су условљене доминантним досељеничким струјама у тим пределима, утицајима староседелаца и изложеношћу политичким и културним доминацијама турске, мађарске, млетачке и аустроугарске власти на тим просторима и удаљеношћу од матице њиховог народа – Србије, од њеног пада под турску власт 1456. године до 1918. године.

5 Нпр. учитељу: Златановић, 1994 : 24-26, бр. 35.

6 У Горњој Пчињи лазаричке песме су особене по томе што „могу да буду чак од шездесет и седамдесет стихова. Наративна компонента им је јако наглашена, а јављају се и честа понављања. Нигде у Србији нису записиване тако дугачке песме као у горњопчињским селима (у Црвеном граду, Сурлици, Стајевцу и другима)“. (Златановић, 1982 : 19)

Неколико записивача је по лепоти лирике и начину певања издвојило крајеве јужне Србије. Тако је Драгољуб Златковић истакао да „по лепоти извођења и разноврсности и лепоти песама Лужница је предњачила, нарочито њен део од Крњина до Дучевца, али нису много заостајала ни села општине Пирот изложена јачем лужничком утицају, од Понора па све до Камика. Старопланинска села, нарочито она чије становништво дуже остаје на појати него у дому, имају много сиромашнији репертоар“ (Златковић, 1995 : 105).

Крстоноше и додоле су представљале обред за добро заједнице – села, док су лазарички и краљички обреди и песме били намењени за добробит појединаца, чељади (укућана), куће, стоке...

Првобитна паганска функција пролећних и летњих обредних песама временом је под утицајем цркве христјанизована: краљичке песме су везиване за празник Светог Лазара и тако постале лазаричке, песме за заштиту од змија за Светог Јеремију, те су тако постале јеремијске, песме посвећене биљу, љубави и општој плодности везане су претежно за Светог Ђорђа и постале ђурђевданске. Понегде, упоредо са додолским песмама, заживеле су и крстоношке (литијске), везане за хришћанске празнике, заштитнике села и њихових атара.

Према Хатици Крњевић „обредна песма је део поезије обреда. Она првобитно није била стварана као поезија нити да би била поезија. Била је само једна сврсисходна честица обредног света, његов говорни, заклинајући, молитвени, певани део. Реч је имала своје место и време, улогу и правац у којем је дејствовала, циљ који је имала да погоди. Оно што ми данас доживљавамо као поезију имало је посве другу намену, требало је да буде практично делотворно“ (Крњевић, 1986 : 285).

Магијску улогу текста упечатљиво илустрјују „два исказа савремених специјалиста словенске народне музике и народа Кавказа, који имају с њом много заједничког. „Продукциону снагу поседовало је некада и само певање, а не само поједини елементи обреда“. Магија певања одвајкада је играла огромну утицајну улогу у чаробњачким актовима, плесовима и обредима“⁷ (Валецкаја, 1996 : 82).

Иако је забележено мало **песама на нишаљку**, независно од доба године када се изводе (од Божића до Ђурђевдана), ипак се може рећи да припадају архаичним пролећним обредним радњама чији је смисао везан за култ плодности (људи и бића). Различите по метричкој организацији (шестерци, седмерци, осмерци, десетерци), стилу, ове младалачке песме указују на сложене околности трајања лирских врста. У њима се уочава и удео различитих елемената традиције, од митолошких, до еротских и шаловитих.

7 Лисициан С. С, *Сйаринные йляски и йеаийральные йредсйавления армянскою народа*, Ереван, 1972, 74.

Неке песме на нишаљку певају о расту кудеље (коношље), неке су шаљиве (Војводина), неке су митолошке (источна Србија), неке о Ђурђевдану, који треба да „пороси земљу узорану“ (врањски крај).

Песмама на нишаљку по намени и функцији сродне су **песме на ранилу**. Оне имају вишеструко значење. Ту спадају и песме о девојкама које ране на воду (водоноше, праље и др.), о девојкама и женама на подраначким седељкама на раскрсницама, и исказивале су вредноћу учесница.

Песме на јелању такође су певане на ранилу и на јелању. Хетерогене су, али оно што им је заједничко, то су ведрина духа, радост, веселост и шаљивост која све њих прожима, а узрок је долазак пролећа.

Од свих обредних песама пролећног и летњег циклуса, преосталих из дубине векова, **лазаричке и краљичке песме** стилски су најизграђеније. Честим понављањима речи, везника, слогова, истих самогласника и сугласника створени су један особени ритам, милозвучност и музикалност стихова, какви се не срећу код других врста пролећне и летње обредне лирике.

У алегоријама (голуб, соко, каранфил, месечина, Сунце, Месец...) народне обредне песме (краљичке и лазаричке) скриве су момке, а девојке у грлицама и ружама, често у облику деминутива. Девојка се пореди са црвеном јабуком, росним цвећем, а момак са голубом, соколом..., дакле, са најлешшим бићем и птицама. Тако су изнијансирана блиска осећања између песмопојки и слушалаца (subjekta и objekta), што је песмама давало и даје необичну умиљатост и допадљивост.

Певачи обредних лирских песама, девојке и момци, мушкарци и жене у зрелом добу, свесрдно су се трудили да лепом речи, пробраним и маштовитим метафорама и симболима, дакле, језички украшеном песмом, допринесу свеукупном бољитку и напретку.

Зато су краљичке и лазаричке песме биле веома популарне у народу и зато су у толиком броју, као својеврсни поетски драгуљи, наслеђене и претекле из прошлих времена до наших дана, у специфичним оазама као што су Пчиња, Средска и друге.

Позајмице из краљичких у лазаричке песме могу се препознати како у позајмљеном припеву *Љељо, Љељо* или *Лаго, Лаго*, који се повремено употребљавају, тако и у сеоби мотива, али је начин певања био различит код лазарица и краљица. Краљице су играле и певале брже и ситније, а лазарице спорије⁸.

Временом су се имена божанстава мењала, трансформисала или преносила из једне врсте обредне лирике у другу. На пример, краљички припеви *Лаго, Лаго* и *Љељо, Љељо* почесто су се налазили у лазаричким песмама, јер се временом у народу заборавило на смисао и сврху обраћања тим божанствима, па је

8 Закључци изведени на основу теренских истраживања Велибора Лазаревића у Темнићу 1994-2007. године.

било свеједно да ли се употребљавају као припев у краљичким или лазаричким песмама. Уз то, Српска православна црква вршила је притисак на народ у корист лазаричког обреда.

Краљичке песме су, пре појаве лазаричких, које су преузеле део њиховог репертоара, својим мотивима покривале многе области људскога делања и хтења, од којих је зависио живот патријархалног човека у време када су земљорадничко и сточарско привређивање, бројна здрава чељад и приплод у стоци чинили основицу за преживљавање.

У лазаричким и краљичким песмама уочавају се обиље поетских слика, животне радости, добре жеље за род усева, за пород, за удају и женидбу, за богатство...

Лазаричке обредне песме изражавају добре жеље онима којима се певају. Певане су за добробит укућана, занатлија, земљорадника, сточара... Најбројније су, најразноврсније и најмаштовитије од свих обредних песама. Најчешће су посвећене деци, девојци, момку, домаћинима (царевима и краљевима), домаћицама (царицама и краљицама). Деца су грлице, голуби и разно цвеће.

Лазаричке песме са југа Србије представљају најлепше до данас очуване примере српске обредне поезије. Забележене су у источном делу Балканског полуострва, док их у западном нема. Најбогатија оаза ових песама је јужна Србија (лесковачки, пиротски и врањски крај, Средачка и Сиринићка жупа на Косову), где су се најдуже одржале и где су настали и најбројнији записи.

„Њихова је лепота, најкраће речено, у једној мекоти и топлини осећања, у срдачности и добродушности, у њиховој једноставности и чедности која је, као што су и певачице ових песама, у једној простосрдечној наивности“ (Бован, 1977 : 87).

Лазаричке обредне песме нису по садржају ни по форми биле исте, па чак ни сличне у јужној, западној и централној Србији. У јужној и источној Србији оне су у свему богатије, сликовитије, садржајније, развијеније у односу на друге крајеве.

Уочљиво је, на основу литературе и извора, да их нема у западним српским крајевима (источна и западна Босна, Херцеговина, Лика, Банија, Кордун, источна и западна Славонија, Стара Црна Гора и Брда). Њих је насељавало претежно динарско сточарско становништво.

У новије време распрострањеност и живот лазаричких песама, ван јужне и источне Србије, зависили су од кретања (састава) или присуства ромске популације (Поморавље, Левач, Темнић).

Лазаричке песме међу српским живљем јужне Србије (врањски и лесковачки крај), источне (пиротски, сврљишки, књажевачки, нишки и алексиначки крај), и централне Србије (Добрич, Топлица, Расина, Крушевачко поморавље и јужни део Темнића) су очуваније и свежије него у другим, у којима

су се оне слабије чувале, и где су их масовније преузимале Циганчице⁹. Изумирале су у обредној пракси српског народа, али не и у памћењу.

На основу досадашњих истраживања лазаричких песама у јужној Србији, претежно обављених шездесетих и седамдесетих година XX века, уочено је да су оазе са најбогатијим и најразноврснијим лазаричким песмама Пчиња, околина Враћа

(Златановић, 1994, 1997), околина Лесковца (Ђорђевић, 1958; Васиљевић, 1960), околина Ниша – Запаље (Симоновић, 1982). Владимир Бован је са простора Косова и Метохије на прво место по богатству и свежини лазаричке песме ставио Средачку и Сиринићку жупу (Бован, 1980).

Лазарички обред био је уобичајен у Србији, рачунајући ту Косово, Метохију и Војводину, изузев југозападног дела Србије, где је доминантно становништво динарског порекла. Лазарице су биле присутне и у „североисточној Босни“¹⁰, Македонији¹¹, а за овај обичај знали су и у Бугарској¹², Румунији (област Мунтенија), па и у Грчкој¹³ (Босић, 1996 : 241).

Код лазарица „у југоисточној Србији, које су сличне „краљицама“, одржала се архаична традиција учешћа девојака различитог узраста, које се, пролазећи кроз иницијације, уводе у круг удавача. Ове поворке садрже архаичне обичаје, везане за производну мађију, која треба да утиче на плодност поља и стоке, успех у пољским радовима, срећу и благостање целе куће и свих чланова породице. (...)

Те карактеристике уочавају се и у краљичким обичајима у југоисточној Србији, што наводи на претпоставку да су „краљице“ и „лазарице“ некада биле јединствен обичај у коме су учествовале девојчице и девојке. (...)

Временом су се вероватно ове архаичне поворке, у којима су учествовале девојчице и девојке, издиференцирале на пролећне поворке девојчица од 12 до 15 година, под називом „лазарица“, које само иду по селу и пред сваком кућом играју и певају песме намењене укућанима, и на летње поворке девојака

9 После Другог светског рата у подјастребачком селу Петини, Циганчице из села Селемче ишле су у лазарке целе Лазарева – Цветне недеље. У Јабланици, Витановцу и Кушцима у лазарке су ишле Циганчице из Наупаре и Витановца. У Доњем и Горњем Степошу ишле су Циганчице из Наупара и Грштака, али и Српкињице из Доњег и Горњег Степоша, па ко кога предухитри, а примају их кад која група наиђе. (Казивали Миломир Стевић из Доњег Степоша и Светомир Тола Миленковић из Купаца).

10 Р. Кајмаковић, *Семберија*, Етнолошка монографија, Посебни отисак из ГЗМ Б и Х, Н. С. Етнологија XXIX, 1974, Сарајево, 96.

11 М. С. Филиповић, *Обичаји и веровања у Скојској коџини*, СЕЗ, 6 кв. LIV/2, Београд, 1939, 117; З. Делниколова, *Обичаји сврзано со њодини њразници и неделни дни во Радовини*, ГЕМ, Скопје, 1, 1960, 156-160.

12 *Етноографија на Бџлария III*, Духовна култура, БАН, Софија 1985, 117-120.

13 *Календарные обичаи и обряди в сѣранах зарубежной Европы, конец XIX – начало XX в.*, Весенние праздники, Москва, 1977 : 303, 329.

удавача, које певају песме у којима се изражава иницијатива за брак. За те обредне поворке девојака остао је старији назив „краљице“, који се јавља широм Европе. Као што смо навели, у краљичким и лазаричким песмама јавља се рефрен „ладо“ и „љељо“, који указује на архаичнији назив, познат у Словенији и Хрватској. (...)

Како наводи Ш. Кулишић, „култ женског божанства, у коме су били видни аграрно-мађјски обичаји, био је познат сарматској епохи, а у римско-сарматско доба је раширен до Паноније, Мезије, Дакије и Тракије“ (Костић, 1982 : 37-38).

Јасминка Докмановић је установила да се обичај лазарица „у пуној архаици и магијским особеностима задржао најдуже на ужем подручју централног Балкана. Претходно истраживање које смо обавили (1983-1985)¹⁴, открило је да зона планинске Горње Пчиње представља прави резерват још увек живе обредне праксе“ (Докмановић, 1990 : 22).

У лазаричким песмама мотив се открива најчешће на почетку песме, али има примера када се то чини у средини или на крају, у зависности од тога како је песма осмишљена.

У шарпланинском крају „када се упореде лазаричке песме које се сада певају са раније забележеним у овим крајевима, примећује се да су садашње много краће од оних које су се раније певале“ (Бован, 1970 : 150).

Драгољуб Златковић је у својим истраживањима у околини Пирота и Бабушнице уочио да „лепота девојака и хаљина, увежбаност извођења, лепота песме, и у свакој песми похвала и благослов, и младост која игра, и прилика за младе девојке да покажу нову одећу и своју љупкост, и своју увежбаност, и дар за певање, све то ствара посебну психолошку ситуацију да нестварне речи песама звуче уверљиво и да обнављају наду чак и у онима који су сурово притиснути животом и горким искуством. И, ако би дарежљивост била добра, по изласку из дома лазарице певају њену хвалу, а ако је била лоша, или не би биле прихваћене, певале су распој, покуду, која је звучала као клетва дому, казна за непоштовање обичаја“ (Златковић, 1995 : 103-104).

Углавном су испеване у седмерцима и осмерцима.

Ускршње (велигданске) песме садржане су махом у обредним драмским играма с певањем, или су служиле као орске песме у ускршњем ору које се играло на овај највећи хришћански празник Христовог Васкрсења, који је заменио још старије обреде.

Записивачи нису на време забележили ускршње обреде са певањем, тако да оно што се сачувало представља сиромашне остатке раскошног церемонијала и песама, у тренутку записивања знатно деформисаног и претежно

14 Ј. Докмановић: *Лазаричке њесме у њланинској Горњој Пчињи*, дипломски рад, Београд 1985.

затеченог на Космету, у јужној и источној Србији и Сталаћу. Северно од ових крајева нису забележене.

Испеване су у седмерцу (*Чубра Маро*) и осмерцу (*Просидба, Провлачење, Павун и Жежа*).

Ђурђевданске песме најчешће певају девојке (момци ретко). Углавном су празничне или биљарске и траварске, посвећене цвећу и венцима, али има и магијских. Често су ови мотиви испреплетени са љубавним.

Бројније су у Србији (нарочито источној и јужној), док их у Црној Гори и западним српским крајевима (преко Дрине) слабије има.

На основу теренских записа, Владимир Бован је као доминантан стих ђурђевских песама на Косову и Метохији издвојио симетричан (4+4) или несиметричан осмерац (3+2+3), мада има и варијаната у епском десетерцу, седмерцу, итд. (Бован, 1977 : 61).

Јеремијске песме су углавном магијске садржине, јер су уочи Јеремијиног дана, по народном веровању, протериване змије и друге напасти из домаћинства, да не би шкодиле људима и стоци. Сваке године овај обредни церемонијал понављан је уз певање обредних песама. Како смо сазнали, у већини крајева Србије у селима и данас се тај обред одржава.

Већином су испеване у седмерцу.

Спасовданске песме су посвећене родној години и њихов главни јунак је свети Спаса – Спасовдан. По жељама за добар род и призивању празника, спасовданске песме наликују ђурђевданским и крстоношким, иако нису певане у крстоношама.

Испеване су у осмерцу.

Краљичке песме су исказивале хвалу и добре жеље онима којима су намењене. Певане су за добробит чељади, куће, стоке... за срећу, радост (веселе), плодност и сваку другу благодат. Зато су ведре, сликовите, узвишене, достојанствене у лепоти језика и обличја.

Сачуване су у мањем броју од лазаричких, које су од њих углавном презимале мотиве, а често и припеве. Пошто су биле непожељне са својим паганским обредима и садржајима, свештенство их је потискивало у корист лазаричких, које су их надживеле. Краљичке песме су у другој половини XX века опстале само у Горњој Пчињи, врањском и лесковачком крају.

Краљичке (ладаричке) песме су у већем делу Србије временом постале функционално лазаричке, са старим краљичким припевом *Ладо, Ладо*, или новим припевом *Лазаре, Лазаре*.

Временом су српске лазаричке песме по садржају и намени преузеле Циганчице, такође у синкретичком облику (игри и песми), али не и у кореографији.

Од двадесет забележених краљичких песама у Лужници (Николић, 1910 : 303-307), шест су у седмерцу, а четрнаест у осмерцу, што значи да је у овом

крају у лазаричким песмама доминантнији седмерац, а међу краљичким осмерац. „Стих краљичких песама у Грделичкој клисури је осмерац и, ређе, седмерац“ (Златановић, 1970 : 435).

Краљичке песме које су забележене у Подунављу округа пожаревачког, јављају се са припевима *Љељо* и *Ладо* (Поповић, 1888 : 22-23). Уочљиво је да су песме у Поповићевим записима које су са припевом *Љељо* у шестерцима, а са *Ладо* у десетерцима, сем пет које су у осмерцима.

„Лазаричка версификација у којој доминира осмерац потпуно је потисла краљички стих шестерац који је, по Вуку, доминирао у Србији. У току од једног века у Србији је шестерац и „краљички глас“ замењен осмерцима. Вук Караџић је успео да забележи само један осмерац у краљичким песмама. Уз пример бр. 164 I књ. IV издања *Српских нар. њјесама* Вук каже да је то „једна краљичка њјесма коју је чуо од четири трохејске стопе“. После Првог светског рата, када су краљички обреди почели нагло да нестају, осмерац је био доминантан стих; у лесковачкој области нисам успео да нађем ни један једини шестерац!“ (Васиљевић, 1960 : XII-XIII).

Васиљевић је у својим теренским истраживањима пронашао и узрок овој појави. „За своју експанзију у Србији, лесковачком Поморављу нарочито, краљички осмерац има највише да захвали томе факту што су једне те исте особе, прво као деца од 10 до 12 година, певале лазаричке песме, а потом као девојке од 16 до 20 година певале краљичке; два обреда са различитим именима, али са истим наменама. Сасвим је природно што је код тих певачица надвладао онај стих који је њиховим стваралачким способностима и „песничким доживљајима“ био прво искуство“ (Васиљевић, 1960 : XII-XI-II). И у другим крајевима код краљичких песама преовлађују осмерци.

У **крстоношким молбеним песмама** јављају се различите молитве небеским силама: за берићет, за кишу, за здравље, за село и атар као опходну целину... Такве молитве крстоноше су најчешће преузимале од додолских песама које су старије по постању, а потом их заодевале у хришћанско рухо. Крстоноше су ишле на дан боготоља или молитви (сеоских слава) у дане већих хришћанских празника, а додоле су се организовале спонтано, према потреби, у време суша. И крстоноше и додоле биле су уобичајеније у земљорадничким (равничарским) крајевима. Додоле су ређе ишле у сточарским (планинским), јер је и потреба за кишом и берићетом била мања. Крстоноше су биле присутне и у једним и у другим, јер их је црква организовала свуда где је могла.

Као и додолске песме, и крстоношке су са малобројним мотивима, окрштале форме и потчињене искључиво обредној функцији, што је узроковало и њихово поетско и уопште језичко сиромаштво. Понекад би се њихов садржај допуњавао или мењао у току обреда, као што су се тим поводом и нове песме могле спевавати. То је потврђено и у најновијим обредним поворкама с почетка XXI века.

Испеване су махом у осмерцу.

Додолске песме се „своде на вербално, стиховано описивање радње, обреда, на исказивање тока природне појаве, и најзад, на жељене последице које из тога произилазе“ (Милошевић-Ђорђевић, 1978 : 241). Као „летње обредне песме намењене дозивању кише путем имитативне и контагиозне магије“ (Pešić, Milošević-Đorđević, 1984 : 61), додолске песме и у савременим записима сачувале су своју древност и лепоту у паралелним имитативним сликама и молитвеном тону. У њима се прижељкује киша, али и плодови поднебља у хиперболичним стиховима са мноштвом деминутива: винова лозица, конопљица, травица, земљица, дечица... Као и код крстоношких песама, и овде су биле дозвољене импровизације. Певале су их искључиво девојке додоле, док су крстоношке песме певали мушкарци у литији. За разлику од лазаричких, додолски обред су Циганке знатно ређе преузимале од Српкиња, и то у XX веку.

Анализирајући начин „извођења овог обредног напева (силабичност), а указујући на његово присуство и у другим обредним жанровима (крстоношке, божићне, ђурђевданске песме, итд.), Димитрије Големовић га назива „обредним гласом“¹⁵. У Доњем Банату овај „глас“ остаје карактеристичан првенствено за поменути додолски пример, мада се извесне сличности могу уочити и у мелопоетским особинама коринђашких примера (...)“ (Ракочевић, 2002 : 36).

Махом су испеване у осмерцу.

Ивањданске песме, иако малобројне, сведоче да су негдашњи Срби славили празник летње дугодневице, који су након примања хришћанства везали „за дан Св. Јована Крститеља 7. VII, задржавајући многе паганске обичаје...“ (Pešić, Milošević-Đorđević, 1984 : 104). Њима су сродне петровданске песме, које су се такође певале уз *миле* (обредне бакље) и крсове.

Испеване су у седмерцу, осмерцу, деветерцу.

Српска обредна лирика пролећног и летњег циклуса није заступљена свуда подједнако. Краљице и лазарице нису биле уобичајене тамо где је доминантно динарско становништво, било староседелачко или досељено у западну Србију и западно од Дрине из Старе Црне Горе, Боке, Старе Херцеговине и Брда, и где није било мешавине са источним и јужним досељеничким струјама, у којима су биле омиљене.

Невоље народа: немаштина, ратови, изгибије, болести, масовна умирања... утицали су и на заборављање духовног блага. Усмена обредна поезија изумире нарочито од средине XX века, услед нових научних достигнућа, поготову техничких – информативних: радио и телевизија, грамофони, рачунари, а крајем XX и почетком XXI века дигитална и DVD продукција

15 Димитрије Големовић, „Српско народно певање у развојном процесу: од обредне до љубавне лирике“, *Етномузиколошки ољеди*, Библиотека XX век, Београд, 1997, 25-26.

прешавили су српски народ, као и друге, и докрајчују усмену лирику уредо са умирањем последњих казивача патријархалног наслеђа. Томе у прилог ишло је и потцењивање старих обичаја од стране младог нараштаја, као и одлазак младих на школовање и посао из села у градове, те се тако изгубила примопредајна веза која је с колена на колено преносила песничко наслеђе протеклих векова.

Обредне песме, настале из практичних или других разлога, одабраним језичким зрнима, чудесним фигурама, сликама и симболима остале су један од највреднијих духовних споменика српског народа.

Литература

- Бован, 1970: Бован, Владимир. „Лазаричке народне песме у шарпланинском крају“, *Сйремљења 1*, Приштина 1970.
- Бован, 1977: Бован, Владимир. „Српске народне песме са Косова и Метохије“, *Јединство*, Приштина, 1977.
- Бован, 1980: Бован, Владимир. „За потпунију класификацију усмене књижевности“, *Зора йовора, Ка йоейици усменој йеснишива* (Зборник приредио Недељко Богдановић, Градина, 1980)
- Босић, 1996: Босић, Мила. *Годишњи обичаји Срба у Војводини*, Нови Сад, 1996.
- Докмановић, 1990: Докмановић, Јасминка. *Женске обредне йесме за йлодносй у српском делу централнобалканској шойлука (Области йланинске Горње Пчиње, Крајишија и Власине)*, магистарски рад, Београд, ФМУ, 1990.
- Златковић, 1995: Златковић, Драгољуб. „Лазаричке песме“, *Пиройски зборник*, 19-20, 1994.
- Златковић, 2001: Златковић, Драгољуб. „Лазаричке и краљичке песме у пиротском крају“, *Зборник 10*, Народни музеј Ниш, 2001.
- Јагић, 1875: Јагић, Ватрослав. „Свједочанства из прошлости о српским народним пјесмама“, *Ойацдина*, Београд, 1875, I, књ. 3, св. 9-12
- Костић, 1982: Костић, Петар. „Лазарице у селу Сурлици“, *Гласник Ейнографској музеја*, књ. 46, Београд, 1982.
- Кrnjević, 1986: Krnjević, Hatidža. *Lirski istočnici, iz istorije i poetike lirske narodne poezije*, BIGZ, Jedinство, Beograd, 1986.
- Николаевна-Валецкаја, 1996: Николаевна-Валецкаја, Наталија. *Мнојобожачка симболика словенских архајских рийуала*, Просвета, Ниш, 1996.
- Николић, 1969: Николић, др Илија. „Трагови народног певања на територији пиротског округа од XV до XX века“, *Пиройски зборник*, 1, Пирот 1969.
- Петровић, 1927: Петровић, Петар Ж. *Лила, Лалија и сродни обичаји*, ГЕМ 2, Београд, 1927.
- Pešić, Milošević-Đorđević, 1984: Pešić, Radmila, Milošević-Đorđević, Nada. *Narodna književnost*, Vuk Karadžić, Beograd, 1984.
- Пешић-Максимовић, 2001: Пешић-Максимовић, Надежда. „Казивање и певање песама у селима око Ниша“, *Зборник*, бр. 10, Народни музеј, Ниш, 2001.

- Ракочевић, 2002: Ракочевић, Селена. *Вокална традиција Срба у Доњем Банату*, Завод за уџбенике и наставна средства, Скупштина општине Панчево, Београд, 2002.
- Симоновић, 1982: Симоновић, Драгољуб. *Зайлање*, Ниш, 1982.

Извори и грађа

- Васиљевић, 1960: Васиљевић, Миодраг А. *Народне мелодије лесковачкој краја*, Посебна издања књ. СССXXX, Музиколошки институт, књ. 11, Београд, 1960.
- Гојковић, 1983: Гојковић, Андријана. „Музика и музички инструменти у југословенским земљама према путописцима из XV и XVII века“, *Гласник Етнографској музеја бр. 47*, Београд, 1983.
- Ђорђевић, 1958: Ђорђевић, Драгутин. „Живот и обичаји народни у Лесковачкој Морави“, САНУ, СЕЗ LXX, *Живот и обичаји народни*, књ. 31, Београд, 1958.
- Ђорђевић 1990: *Народне њесме из лесковачке обласици*, сакупио Ђорђевић, Драгутин М. приредио Златановић, Момчило. САНУ, Београд, 1990.
- Златановић, 1970: Златановић, Момчило. „Краљичке песме у Грделичкој клисури“, *Врањски гласник*, књ. VI, Врање, 1970, 433-438.
- Златановић, 1982: Златановић, Момчило. *Народно њесништво Јужне Србије*, Врање, 1982.
- Златановић (6), 1982: Златановић, Момчило. *Лирске народне њесме из јужне и источне Србије*, избор, Београд, 1982.
- Златановић, 1994: „Народне песме и басме Јужне Србије“ (сакупио и приредио Момчило Златановић), СЕЗ ХCVIII, *Српске народне умотворине*, књ. 6, САНУ, Београд, 1994.
- Levental, 1989: Levental, Zdenko. *Britanski putnici u našim krajevima od sredine XV do sredine XIX veka*, Деџе новине, Горњи Милановац, 1989.
- Matković, 1890: Matković, Petar. *Putopis Marka Antuna Pigafete, ili drugo putovanje Antuna Vrančića u Carigrad 1567. godine*, Rad JAZU, књ. C, 1890, 123-124.
- Matković, 1893: Matković, Petar. *Putopis Stjepana Gerlacha o drugom putovanju carskoga poslanika D. Ungada u Carigrad g. 1573-1578*, Rad JAZU, књ. CXVI, 49-50.
- Николић, 1910: Николић, Владимир. „Из Лужнице и Нишаве“, *Етнолошка грађа и расправе*, СКА, СЕЗ, књ. шеснаеста, Београд, 1910.
- Остојић, 1900: Остојић, Тихомир. *Обредне њесме у Појшисју*, Караџић за 1900. год. II, бр. 6-7, Алексинац, 1900.
- Поповић, 1888: Поповић, Павао В. *Српски народни обичаји о Тројичину дне*, Братство, II, Београд, 1888.
- Теодосије, 1988: Теодосије. *Жишја*, Просвета, СКЗ, 1988.

Velibor LAZAREVIĆ

SERBIAN RITUAL LYRICS OF THE SPRING AND SUMMER CYCLE

Summary

Serbian ritual poetry is very old. There are some legacies from Middle Age. It is the most numerous subject of calendar cycles because of spring and summer rituals which are usually followed by singing.

Processes of Christianity had influences so they change under the migrations and cultural terms, but their disappearance is under the interruption of ritual acceptations as a result, and consequence of statutory prohibitions of rituals out of church since 1947< it should be also included the education of youth which are leaving vil-lages as well as the electronic media.

Serbian ritual lyric poetry of spring and summer cycles does not exist every-where equally. KRALJICE and LAZARICE are not usual where Dinaras population is dominant by the origin or by the result of migrations to the Western Serbia, West of river Drina, ancient Montenegro, Boka gulf, ancient Hercegovina and Brdo where there is not interferential with Eastern and Southern immigration streams which are very fond of that poetry.

Ritual lyric poetry is wealthier at eastern and southern parts of Serbia but not at west Serbia, east Herzegovina, Semberia, Bosnian provinces former Military provinces.

Serbian traditional rustic ritual kinds of poetry are influenced by Orthodox Church, spiritual institutions, and civic culture since the second part of 19th century; also the atheistic ideology had bad influence in the second part of 20th century when ritual poetry almost disappeared.

Key words: Serbs, ritual lyrics, features, motives, transformations, extinction.